

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ԶՐԻՍՏԻՆԵ
(ԱԻ)
«ՆՅԱՐԴԵՐԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ» 1947 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

1945թ. ԽՍՀՄ-ի և Թուրքիայի միջև ծագած «նյարդերի պատերազմը» իր հանգուցալուծումը ստացել է 1947 թվականին. չնայած որ Մոսկվան Անկարային ներկայացրած պահանջներից պաշտոնապես հրաժարվել է միայն 1953թ.:

1945թ. օրակարգում հայտնված սևծովյան նեղուցների և Կարսի ու Արդահանի Խորհրդային միությանը վերադարձնելու հարցը լուրջ ճգնաժամ է առաջացրել միջազգային ասպարեզում: Եթե սկզբնական շրջանում Մեծ տերություններին անհանգստացնում էր միայն նեղուցների հարցը և նախընտրում էին ակտիվ դեր չխաղալ հողային պահանջատիրության հարցում. ապա 1946թ. գարնանից ամեն կերպ փորձել են Անկարային պաշտպանել Մոսկվայի հաբձակումներից:

Կարելի է ենթադրել, որ 1946թ. Ու. Չերչիլը Ֆուլտոնում ունեցած ելույթը փրկեց Թուրքիային մասնատումից: Այլ կերպ ասած՝ 1946թ. Թուրքիայի համար բեկումնային տարի էր: Աստիճանաբար մեծանում էր Թուրքիայի դերը հակախորհրդային պայքարում: Ի վերջո նա դարձել է Վաշինգտոնի և Լոնդոնի հավատարիմ դաշնակիցը: 1946թ. օգոստոսի 15-ին ԱՄՆ-ի պետքարտուղարի տեղակալ Դ. Աչիսոնը խոսելով «Թուրքիայի և Հունաստանի նկատմամբ ԽՍՀՄ-ի քայլերի լրջության մասին», հայտարարել է, որ իր կառավարությունը վճռել է «ամեն գնով ընդդիմանալ դրանց»¹: Արդյունքում, 1947թ. մարտի 12-ին ԱՄՆ-ի նախագահը հրապարակել է նշանավոր «Տրումենի դոկտրինան», որով երաշխավորվում էր Հունաստանի և Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը: Այդ օրերին Տրումենը հայտարարել է, որ Թուրքիայի ազգային ամբողջականության պահպանմամբ ապահովվում է կարգուկանոնը Միջին Արևելքում²:

Ամերիկյան ծրագրերը իրականացնելու համար. այդ երկրի կոնգրեսը վավերացրել է արտասահմանյան երկրներին որպես

տնտեսական և ռազմական օգնություն հատկացվելիք 400 մլն. դոլարի քույզեն. որից 100 մլն. տրամադրվելու էր Թուրքիային: 'Դա հիմք է հանդիսացել թուրք ամերիկյան հետագա սերտ քարեկամության համար: 1947թ. մայիսի 2-ին Ստամբուլ է ժամանել ԱՄՆ-ի Միջերկրական նավատորմը, հունիսին Անկարա և եկել ամերիկյան զինվորականության պատվիրակությունը, իսկ հուլիսի 12-ին երկու երկրների միջև ստորագրվել է ռազմական համաձայնագիր¹:

Այս ամենին հետևող Խորհրդային Միությունը սեպտեմբերի 15-ին ՄԱԿ-ի ամբիոնից հայտարարել է, թե ոչ մի համար գաղտնիք չէ. որ Հունաստանին և Թուրքիային տրամադրվող մեծ աջակցությունը ԽՍՀՄ-ի դեմ օգտագործվելու է որպես քաղաքական զենք²: Իսկ ինչ վերաբերում է թուրքերին, ապա վերջիններս «Տրուսների դեկտրինայի» հրապարակումից հետո իրենց զգում էին ավելի վստահ: Թուրքիայի նախագահ Ի. Ինոնյուն Ռ-իզում ունեցած ելույթում հայտարարել է. որ «ի տարբերություն անցած տարվանից Թուրքիայի իրավիճակը ավելի ամուր է»³: Թուրքական մամուլն էլ ահագանգում էր, որ իրենք են հաղթել «նյարդերի պատերազմը»⁴: Միաժամանակ 1947թ. լույս աշխարհ եկավ ԱՄՆ-ի տնտեսական օգնությամբ Եվրոպայում վերականգնելու և զարգացնելու պետական քարտուղար Ջորջ Մարշալի ծրագիրը (այստեղից էլ՝ «Մարշալի պլան» անվանումը): 1948թ. այդ ծրագիրը ևս տարածվել է Թուրքիայի վրա:

Այսպիսով, «Տրուսների դեկտրինայի» և «Մարշալի պլանի» իրագործման արդյունքում Թուրքիան ԱՄՆ-ից ստացավ ռազմական ու տնտեսական մեծ օգնություն: Փոխարենը ԱՄՆ-ն և Մեծ Բրիտանիան Թուրքիայի տարածքում հնարավորություն ստացան կառուցել իրենց ռազմական հանգրվանները: Այսպիսով, Մեծ տերությունները պարտավորվեցին պաշտպանել Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը:

Սակայն միաժամանակ պետք է շեշտել նաև այն փաստը, որ վերջին տասնամյակներում մի շարք թուրք պատմաբաններ վստահեցնում են, որ ԱՄՆ-ն չի փրկել Թուրքիային ԽՍՀՄ-ի հարձակումներից: Ըստ նրանց, 1946-1947թթ. Հայկական հարցը շարունակում էր մնալ քաղաքական ասպարեզում, սակայն արդեն պարզ էր, որ այն լուծվելու է ի նպաստ Թուրքիայի: Թուրք պատմաբան Դ. Ավջուլուն «Ազգային ազատագրության պատմություն» աշխատության մեջ հայտնում է. թե

ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Բյուրնսը 1946թ. աշնանը, իբր. բացահայտորեն հայտարարել է, որ ԱՄՆ-ը միայն տնտեսական օգնություն կարող է ցույց տալ Թուրքիային՝ Պրոֆեսոր Ահմեդ Շյուքրուն էլ 1966թ. «Ուլուս» թերթում հրատարակած «Թուրքիայի փրկիչը Ամերիկա՞ն է» հոդվածում գրել է. «Թե Թուրքիայի վիճակը հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում շատ ծանր էր: «Եթե Խորհրդային Միությունը ճնշումը պատերազմի վերածեր, ապա Թուրքիան ստիպված էր միայնակ պատերազմել: Եվ քննարկելով այդ տարիների անցուդարձերը կարող ենք վստահ լինել, որ ոչ դաշնակից Անգլիան, և ոչ էլ իր փրկարարությամբ հպարտացող Միացյալ Նահանգները օգնության կհասնեն»⁸: 1947թ. նոյեմբերի 12-ի «Ուլուս» թերթում հրատարակված «Ամերիկյան արտաքին քաղաքականությունը» խորագրով հոդվածում թուրք լրագրող Նիխատ Էրիմը վերլուծելով ԱՄՆ-ի հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում Թուրքիայի նկատմամբ վարած վտիմիական քաղաքականությունը, հանգել էր այն եզրահանգման, որ Թուրքիայի ճակատագիրը դեռ վտանգված է, քանի որ Տրամենի վարչակազմը, ոչ թե Թուրքիայի, այլ ԱՄՆ-ի շահերն է պաշտպանում և անհրաժեշտության դեպքում իրենց կդավաճանի⁹: Այլ կերպ ասած՝ թուրքերը ամերիկյան պաշտպանությունից այնքան էլ վստահ իրենց չէին զգում, գիտակցելով, որ եթե վաղը Վաշինգտոնի շահերը մեկ այլ բան պահանջեն, ապա միջազգային քաղաքական իրավիճակը կրկին կփոխվի և հավանականությունը մեծ էր, որ ոչ ի նպաստ Թուրքիայի:

Այնուհանդերձ, Թուրքիային ԽՍՀՄ-ի ներկայացրած տարածքային պահանջը, այն է՝ Կարսի ու Արդահանի հարցը, 1947թ. դեռ շարունակում էր մնալ օրակարգում: Այն 1947թ. հոկտեմբերի 24-ին ՄԱԿ-ում մեկ անգամ էլ անուղղակիորեն արծարծվել է: Այսպես, երբ Թուրքիայի ներկայացուցիչ Ս. Սապերը հայտնել է, թե Խորհրդային մամուլում և ռադիոյում տարվող հակաթուրքական քարոզարշավում լայն տեղ է տրվում վրացական տարածքային պահանջներին՝ չհիշատակելով հայկականը, ԽՍՀՄ-ի ներկայացուցիչ Վ. Վիշինսկին պատասխանել է, թե ինչ վերաբերում է Թուրքիայի տարածքում գտնվող Կարսի և Արդահանի շրջանների վրացական լինելու մասին Խորհրդային Վրաստանի պատմաբանների նամակին, ապա այդ գիտնականների հիմնավորումներն անվիճելի են: Նա խորհուրդ է տվել Սապերին մեկ

անգամ էլ կարոյալ այդ նամակը. որում վրացի ակադեմիկոսները. ապացուցելով. որ ւսլոյ հողերը վրացական են. պահանջում էն դրանք վերադարձնել իրենց¹⁰. Վիշինսկին հետևելով Ս Սապերին՝ իր ելույթում ևս չի հիշատակել հայկական տարածքային պահանջները: Մինչդեռ Ի. Ստալինը կամ էլ վրացի ակադեմիկոսները. ի տարբերություն խորհրդային դիվանագետի. Կարսը չեն համարել վրացական:

Այս ելույթը հետագայում մեծ իրարանցում է առաջացրել Խորհրդային Միությունում և Սփյուռքում: Խորհրդային մամուլը առանց աղմուկի փորձել է ուղղել սխալը. մոսկովյան «Տրուդ» թերթը հռոպած է հրատարակել Կարսի ու Արդահանի մասին՝ հիշեցնելով. որ Մոսկվայի Լենինի թանգարանի պատին կախված է առաջնորդի ձեռքով գծված Կովկասի քարտեզը. որում կարմիր շրջանակի մեջ են առնված հայկական երկու նահանգները՝ Կարսն ու Արդահանը¹¹: Սփյուռքում Վ. Վիշինսկու այս հայտարարությունը մեծ աղմուկ է բարձրացրել: Դաշնակցական պարբերականները գրում էին. թե ԽՍՀՄ-ն արդեն թաղել է Հայկական հարցը: Դա ստիպել է խորհրդային դիվանագետին տալ որոշ պարզաբանումներ. «Ես րսած էի, թե վրացի գիտնականներ յայտնած են. թե Կարսն ու Արտահանը 1500 թուականներէն ի վեր կը պատկանին Վրաստանին: Ես չըսի թե՛ Կարսն ու Արտահանը կը պատկանին Վրաստանին. չըսի նաեւ, թե կը պատկանին Հայաստանին: Ես ըսի, որ Խորհրդ. Միութիւնը պիտի առնէ Կարսն ու Արտահանը եւ պիտի տայ անոր, որուն կը պատկանի»¹²:

1947թ. հետո Կարսի և Արդահանի պահանջը միջազգային ասպարեզում այլևս չի շոշափվել, չնայած այս լռության 1948թ. այս խնդիրը դեռ շարունակվում էր մնալ Մեծ տերությունների ուշադրության կենտրոնում: 1948թ. ապրիլի 24-ին Թուրքիայում Մեծ Բրիտանիայի դեսպան Դ. Քելլին արտգործնախարարություն ուղարկած նամակում անդրադարձել է ԽՍՀՄ-ի Խորհրդային Հայաստանի անունից պահանջած հողերին: Նա գրել է, որ ԽՍՀՄ-ի միակ նպատակն է իր ազդեցությունը տարածել Թուրքիայի վրա: Այդ նպատակով Մոսկվան Անկարային ներկայացրել է պահանջներ, որը վերջինս չէր կարող ընդունել: Նա ակնարկել է, թե Կարսի, Արդահանի և Արդվինի պահանջման պատմական պատճառները պաշտոնապես հերքվել են Թուրքիայի վարչապետի կողմից. մինչդեռ հարցը մինչ օրս մնում է

օրակարգում. ինչը, ըստ Քելլիի, վկայում է. որ Խորհրդային Միությանը անհրաժեշտ է միայն ստանալ Արևելյան Անատոլիայի տարածքները¹⁴:

Հիշեցնեք, որ դիվանագետը խոսում է վարչապետ Շ. Սուրաջօղլուի՝ 1946թ. հունվարի 6-ին մեջլիսում արած հայտարարությանը. բե ինչու են այդ տարածքները թուրքական համարվում: Նա պարզաբանել էր. բե իբր «Կարսում և Արդահանում ոչ մի հայ չի ապրում»¹⁵: Մինչդեռ Քելլին մոռանում է. որ Թուրքիայի վարչապետի հայտարարությունն անպատասխան չի մնացել: Մեկ ամիս անց՝ փետրվարի 6-ին, «Նյու Յորք Թայմս»-ում հրապարակվել է պլտֆ. Շ. Խվոստովի «Պատմական իրողությունները կամքաստանեն» խորագրով ադմկահարույց մամակը. որտեղ հեղինակը հարց էր տալիս Սարաջուլուին, թե ինչպե՞ս է եղել, որ Կարս-Արդահանում ոչ մի հայ չի ապրում, երբ 1916թ. շուրջ 100 հազար հայ էր ապրում միայն Կարսում: Նա ավելացրել է. թե՞ հնարավոր է մեկ ազգ բնաջնջել, որպեսզի տիրեն նրա հողին¹⁶: Պատասխանը միանշանակ էր. պատմական արդարությունը վերականգնելու փաստը ոչ ոքի չէր հետաքրքրում:

Այսպիսով, 1946թ. սկսված «սառը պատերազմը» բացասական անդրադարձ է ունեցել և՛ նեղուցների վերահսկման, և՛ հայկական տարածքների վերադարձման գործում: Նախ, աշխարհում քաղաքական իրադրությունը փոխվել էր: Եթե պատերազմի տարիներին ԽՍՀՄ-ը, Մեծ Բրիտանիան և ԱՄՆ-ն համագործակցում էին ու ֆաշիստական բռնկի երկրների դեմ պայքարում հանդես էին գալիս որպես դաշնակիցներ, ապա պատերազմից հետո դրությունն այլ էր. սկսվել էր «սառը պատերազմը», և նախկին դաշնակիցները հայտնվել էին տարբեր ճամբարներում: Մյուս կողմից էլ, հնարավոր է, որ ԽՍՀՄ-ում սկսված սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամն ևս իր դրական տարումն է ունեցել, ինչը ստիպել է 1947թ. Մոսկվային սառեցնել «թուրքական ծրագիրը»:

Մինչդեռ լուրջությունը չի նպաստել խորհրդա-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանը: Երկու երկրների միջև լարվածությունն էլ ավելի է խորացել, երբ 1951թ. աշմանը արևմտյան պետությունները որոշեցին Թուրքիային ընդգրկել Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) մեջ: Թուրքիայի արտգործնախարար Ֆ. Բյուքյուտուն 1951թ. դեկտեմբերի 19-ին մեջլիսում ունեցած իր ելույթում ԽՍՀՄ-ին մեղադրել է միջազգային լարվածության մեջ և հայտարարել, որ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելով իրենք ապահովագրում են իրենց երկրի

անվտանգությունը¹⁶։ Ինչ վերաբերում է սևծովյան նեղուցների և հայկական տարածքային խնդիրներին, ապա վերջիններս օրակարգից պաշտոնապես դուրս են եկել միայն 1953թ. մայիսին՝ Ստալինի մահից հետո. երբ Խորհրդային Միությունը պաշտոնապես հայտարարել է, որ Թուրքիայից հողային ոչ մի պահանջ չունի։ Սակայն փաստը մնում է այն, որ «նյարդերի պատերազմը» հանգուցալուծումը գտել էր դեռևս 1947թ.։

**CHRISTINE MELKONYAN
(IOS)
THE WAR OF NERVES IN 1947**

The Second World War yet has not ended, but the Soviet Union has already undertaken serious diplomatic steps in relation to Turkey. For Turks the territorial claims, concerning Kars and Ardahan who have been annexed by Turkey 1921 became most terrible. Under the Kars contract, Moscow behaved cautiously, without expressing openly its interests, — the initiative of returning of these territories proceeded from the Armenian and the Georgian Soviet Socialist Republics. In the USA and Great Britain these actions was considered as the Soviet threat to Turkey. However by the end of 1947 this process was is stopped, and religious and national-cultural projects have been again handed over to archive.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Acheson D., Present at the creation, my years in the state department, New York, 1949, p. 196.
2. «Արարատ», 9. IX. Բեյրութ, 1974:
3. Hostler Ch., Turkism and the Soviets, London, 1957, p. 187.
4. «Ժողովուրդ», 20. IX., Ֆրանսիա, 1947:
5. Հայաստանի Ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 326, ց. 1, գ. 199 (Թուրքիայի ՍՍՀՄ դեսպանատան ռեֆերենտի տեղեկանքները «Թուրքահայաստանի դիվանագիտական ակտերի պատմության և արևելյան վիլայեթների մասին բուլղարական մամուլի և պաշտոնական շրջանակների վերաբերմունքի մասին»), ք. 28:
6. Նույն տեղում:
7. Avcioğlu D., Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü kitap, İstanbul, 1974, s. 1471

8. "Ulus", 15. V. Istanbul. 1966.
9. ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ. Обзор турецкой прессы. 1947. Относительно Американской внешней политики, с. 18.
10. "Правда", 28. X. М., 1947.
11. "Труд", 29. IX. М., 1947.
12. Լազեան Գ. Հայաստան եւ Հայ Դատը հայ եւ ոռւս յարաբերութիւններու լուսին տակ, Կոստիքե, 1957, էջ 365-366:
13. Burdett A. . Armenia, Political and Ethnic Bondarics, 1875-1948, U.K., 1998, p. 1053-1059.
14. Armenian Cairns in the light of documents, Memorandum submitted to the United Nations organization meeting in London, January 10, 1946, Alexandria, 1946, p. 6.
15. "New York Times", 6. II., New York, 1946.
16. Olaylarla Türk dış Politikası (1919-1973). Üçüncü baskı, Ankara, 1974, s. 426-427.